QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)
PEDAGOGIKA
PEDAGOGY
https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.225

MILLIY CHOLG‘U TA’LIMIDA AN’ANAVIY (USTOZ-SHOGIRD) VA ZAMONAVIY (NOTAGA ASOSLANGAN) O‘QITISH USULLARINING QIYOSIY TAHLILI

Nosirov Dilmurod Tursinovich
Qo‘qon davlat universiteti, “Musiqa nazariyasi” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya Ushbu maqolada o‘zbek milliy cholg‘u ta’limida tarixan shakllangan an’anaviy - ustoz-shogird - o‘qitish tizimi bilan zamonaviy, notaga asoslangan o‘qitish metodikasi qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki usulning pedagogik, psixologik va metodik xususiyatlari, ularning afzallik va kamchiliklari ko‘rib chiqiladi hamda ikkala usulni uyg‘un qo‘llash orqali milliy cholg‘u ta’limi samaradorligini oshirish yo‘llari asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ustoz-shogird an’anasi, notaga asoslangan ta’lim, milliy cholg‘u ijrochiligi, musiqa pedagogikasi, aplikatura, og‘zaki uzatish, musiqiy ta’lim metodikasi.

Аннотация В данной статье проводится сравнительный анализ исторически сложившейся традиционной системы обучения - устоз-шогирд - и современной, основанной на нотной грамоте методики обучения национальным музыкальным инструментам Узбекистана. Рассматриваются педагогические, психологические и методические особенности обеих систем, их преимущества и недостатки, а также обосновываются пути повышения эффективности обучения через их гармоничное сочетание.

Ключевые слова: традиция устоз-шогирд, нотное обучение, исполнительство на национальных инструментах, музыкальная педагогика, аппликатура, устная передача, методика музыкального образования.

Annotation This article presents a comparative analysis of the historically established traditional master-apprentice (ustoz-shogird) teaching system and the modern notation-based method of teaching Uzbek national musical instruments. The pedagogical, psychological, and methodological features of both approaches are examined along with their advantages and limitations, and ways of improving the effectiveness of national instrumental education through their integrated application are substantiated.

Keywords: ustoz-shogird tradition, notation-based education, national instrument performance, music pedagogy, fingering (applicatura), oral transmission, music education methodology.

Kirish

O‘zbek xalq cholg‘u ijrochiligi asrlar davomida og‘zaki an’ana - ustoz-shogird munosabatlari orqali avloddan-avlodga o‘tib kelgan. Bu tizimda bilim va mahorat shogirdga bevosita ustozning jonli ijrosini kuzatish, taqlid qilish va uning rahbarligida mashq qilish orqali singdiriladi. XX asrning o‘rtalaridan boshlab, musiqa ta’lim muassasalari tizimining shakllanishi bilan birga, Yevropa nota yozuvi asosidagi o‘qitish metodikasi ham milliy cholg‘ular ta’limiga kirib keldi. Natijada bugungi kunda ikki xil pedagogik paradigma - og‘zaki-amaliy (ustoz-shogird) va yozma-nazariy (notaga asoslangan) - bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lib, ular o‘rtasidagi nisbatni ilmiy asoslash dolzarb pedagogik-metodik muammolardan biri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, oliy va o‘rta maxsus musiqa ta’limi muassasalarida cholg‘u fanlari dasturlari asosan notaga asoslangan tizimga qurilgan bo‘lsa-da, talabalarning badiiy-ijodiy va improvizatsion qobiliyatlarini shakllantirishda ustoz-shogird an’anasining o‘ziga xos pedagogik salohiyati e’tiborga olinmay qolmoqda. Shu sababli ikkala usulning qiyosiy-tahliliy o‘rganilishi va ularni uyg‘un qo‘llash modelini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi - milliy cholg‘u ta’limida an’anaviy va zamonaviy o‘qitish usullarining pedagogik-metodik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning har birining o‘quv jarayonidagi samarali o‘rnini aniqlash va integratsiyalashgan yondashuv modelini taklif etishdan iborat.

Tarixiy sharh

Ustoz-shogird an’anasining ildizlari O‘rta Osiyo sivilizatsiyasining qadimiy ta’lim-tarbiya tizimiga borib taqaladi. O‘rta asr allomalari - Abu Nasr Forobiy o‘zining “Kitob al-musiqiy al-kabir” asarida, Abu Ali ibn Sino esa “Donishnoma” va boshqa risolalarida musiqa ta’limi va amaliy ijrochilikning nazariy-falsafiy asoslarini yoritgan bo‘lsalar-da, bevosita ijro mahorati har doim ustoz tajribasini shogirdga jonli namuna orqali uzatish yo‘li bilan shakllangan. Maqom ijrochiligi, bastakorlik va xalq cholg‘u san’ati sohalarida bu an’ana XX asrning o‘rtalarigacha yagona ta’lim shakli bo‘lib qoldi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O‘rta Osiyoga tashrif buyurgan tadqiqotchilar (Avgust Eyxgorn, Viktor Belyayev va boshqalar) tomonidan to‘plangan cholg‘u kolleksiyalari va yozma manbalar shuni ko‘rsatadiki, o‘sha davrda ham cholg‘u ijrochiligi asosan og‘zaki-amaliy yo‘l bilan - ustozdan shogirdga - o‘tib kelgan, notaga tushirish esa faqat alohida tadqiqotchilik maqsadlarida amalga oshirilgan. Sovet davrida musiqa ta’limi tizimining markazlashtirilishi, maxsus musiqa maktablari, kollej va institutlarning tashkil etilishi bilan Yevropa nota yozuvi tizimi milliy cholg‘u ta’limiga ham izchil tarzda joriy etila boshlandi. Natijada bugungi kunga kelib ikki pedagogik paradigma parallel mavjud bo‘lib, ularning har biri o‘z ustunlik sohasiga ega bo‘lib qoldi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, pedagogik adabiyotlarni va o‘quv dasturlarini kontent-tahlil qilish, shuningdek muallifning Qo‘qon davlat universitetida cholg‘u fanlarini o‘qitish tajribasiga asoslangan kuzatish metodlaridan foydalanildi.

1. Ustoz-shogird an’anasining pedagogik xususiyatlari

Ustoz-shogird tizimi - shaxsiy, individuallashtirilgan ta’lim modeli bo‘lib, unda bilim berish jarayoni ustozning jonli ijrosini shogird tomonidan ko‘rish, eshitish va takrorlash orqali amalga oshadi. Bu usulning asosiy pedagogik afzalliklari quyidagilardan iborat:

- **Jonli namuna asosida o‘rgatish.** Shogird nafaqat texnik harakatlarni, balki ijro uslubi, dinamik nuanslar, tembr xususiyatlari va badiiy ifodani ustozning bevosita ijrosidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qiladi - bu kabi nozik jihatlarni yozma nota orqali to‘liq uzatib bo‘lmaydi;

- **Individual yondashuv.** Ustoz har bir shogirdning qo‘l tuzilishi, eshitish qobiliyati va o‘zlashtirish sur’atiga moslashib, mashqlar tizimini shaxsan tanlaydi;

- **Uslubiy davomiylik (maktab an’anasi).** Shogird orqali ustozning ijrochilik maktabi, uning o‘ziga xos aplikatura va zarb (mizrob) uslubi saqlanib qoladi - bu, masalan, Farg‘ona-Toshkent va Buxoro-Xorazm cholg‘u maktablari o‘rtasidagi farqlarni tushuntiradi;

- **Improvizatsion erkinlik.** Og‘zaki an’anada o‘rganilgan kuy qat’iy matn emas, balki o‘zgaruvchan model sifatida idrok etiladi, bu esa ijrochida improvizatsion fikrlashni rivojlantiradi.

Shu bilan birga, bu usulning cheklovlari ham mavjud: ta’lim sur’ati butunlay ustozning vaqti va mavjudligiga bog‘liq, katta guruhlarda qo‘llash qiyin, bilimning yozma qayd etilmaganligi sababli ustoz vafotidan so‘ng repertuar yoki uslub qisman yo‘qolishi mumkin.

Amaliy misol tariqasida dutor va rubob ijrochiligini keltirish mumkin: an’anaviy ta’limda shogird ustozning mizrob (tirnoq yoki plektr) bilan tor chertish uslubini, o‘ng qo‘l harakatining nozik amplitudasini, chap qo‘l barmoqlarining pardaga bosilish kuchini faqat bevosita kuzatish va son-sanoqsiz marta takrorlash orqali o‘zlashtiradi. Bunday mikro-texnik nuanslarni standart nota belgilari (shtrix, dinamik belgi) orqali to‘liq ifodalash amalda imkonsiz - shu sababli ko‘plab professional ijrochilik maktablari hamon ustoz-shogird munosabatlarini saqlab qolmoqda.

2.1. An’anaviy usulning psixologik-pedagogik mexanizmlari

Pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan ustoz-shogird munosabatlari ijtimoiy-kognitiv o‘rganish (observational learning) nazariyasiga mos keladi: shogird ustozning harakatlarini ongli va nosub’ektiv ravishda modellashtiradi, bu esa motor ko‘nikmalarning chuqur, barqaror avtomatlashuviga olib keladi. Bundan tashqari, ustoz bilan doimiy shaxsiy muloqot shogirdda nafaqat texnik, balki ma’naviy-axloqiy fazilatlarni ham shakllantiradi - bu milliy musiqa pedagogikasida alohida qadrlanadigan jihatdir.

2. Notaga asoslangan o‘qitish usulining metodik xususiyatlari

Zamonaviy o‘qitish tizimi Yevropa musiqa nazariyasi va nota yozuvi tizimiga asoslanadi. Uning asosiy afzalliklari:

- **Aniqlik va standartlashtirilganlik.** Asar matni, ritmi, dinamikasi yozma shaklda qayd etilgani uchun uni istalgan vaqt va joyda bir xil shaklda qayta tiklash mumkin;

- **Ommaviylik va tizimlilik.** Bir o‘qituvchi bir vaqtning o‘zida katta guruh bilan ishlashi, yagona o‘quv dasturi va bosqichma-bosqich (A1, A2, ... texnik darajalar) tizim bo‘yicha o‘qitishi mumkin;

- **Nazariy asoslanganlik.** Talaba nota savodxonligi, garmoniya, forma tahlili kabi bilimlarni parallel o‘zlashtiradi, bu uning musiqiy tafakkurini kengaytiradi;

- **Repertuar saqlanishi.** Nota matni orqali asar aniq shaklda avlodlar uchun saqlanib qoladi.

Ammo bu usul ham kamchiliklardan xoli emas: notaga qat’iy bog‘liqlik ba’zan ijrochining tembr-dinamik erkinligini, improvizatsion qobiliyatini cheklashi mumkin; shuningdek, milliy cholg‘ularga xos mikroxromatik intonatsiya, zarb (mizrob) uslubi va bezaklarning nozik jihatlarini odatiy nota belgilari orqali to‘liq ifodalash qiyin.

Zamonaviy o‘quv dasturlarida (masalan, “Cholg‘u ijrochiligi” fani bo‘yicha) bu usul odatda bosqichma-bosqich tizimda amalga oshiriladi: har bir dastur asari dastlab tahlil (lad, metr, forma), so‘ngra aplikatura (barmoqlar tartibi), undan keyin dinamika (kreshchendo-diminuendo, aksentlar) va, nihoyat, badiiy ijro bosqichlarida o‘zlashtiriladi. Bunday izchil, nazariy asoslangan tuzilma talabaning mustaqil o‘rganish qobiliyatini rivojlantiradi va o‘qituvchi nazoratini soddalashtiradi, biroq, yuqorida qayd etilganidek, ustozning shaxsiy ijro uslubi namunasisiz asar faqat texnik jihatdan to‘g‘ri, ammo badiiy jihatdan sayoz chiqishi xavfi mavjud.

4. Integratsiyalashgan yondashuv modeli

Zamonaviy musiqa ta’limi muassasalarida samarali natijaga faqat ikkala usulni uyg‘un qo‘llash orqali erishish mumkin. Muallifning Qo‘qon davlat universitetida cholg‘u ijrochiligi fanlarini o‘qitish tajribasi shuni ko‘rsatadiki, quyidagi integratsiyalashgan model samarali natija beradi:

1) **Boshlang‘ich bosqich** - notaga asoslangan tizim orqali asarning matni, ritmik va metrik asosi, aplikatura tartibi beriladi;

2) **O‘rta bosqich** - ustozning jonli ijrosi namunasida dinamik reja, zarb uslubi va badiiy nuanslar amaliy ko‘rsatiladi hamda shogird tomonidan taqlidiy mashq qilinadi;

3) **Yuqori bosqich** - talaba notaga tayangan holda, lekin ustoz uslubini ijodiy qayta ishlab, o‘zining individual ijro uslubini (improvizatsion unsurlar bilan) shakllantiradi.

Bunday model nafaqat texnik aniqlikni, balki badiiy-ijodiy erkinlikni ham saqlab qolishga xizmat qiladi.

5. Tadqiqot natijalari va muhokama

O‘tkazilgan tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ikki usul o‘rtasidagi nisbat o‘quv jarayonining bosqichiga qarab o‘zgarib boradi. Boshlang‘ich bosqichda (I-II kurs) notaga asoslangan tizimning ustunligi maqsadga muvofiq, chunki talaba bu bosqichda cholg‘uning texnik asoslarini, nota savodxonligini va o‘quv dasturi bo‘yicha izchil bilim tizimini egallashi zarur. O‘rta va yuqori bosqichlarda (III-IV kurs hamda magistratura), aksincha, ustoz-shogird elementlarining salmog‘i oshishi lozim - bu bosqichda talaba allaqachon texnik asosga ega bo‘lib, uning oldida badiiy-ijodiy individuallikni shakllantirish vazifasi turadi.

Shuningdek, tahlil shuni ko‘rsatadiki, ikki usulning nisbati cholg‘u turiga ham bog‘liq: kamonli va damli cholg‘ularda (g‘ijjak, nay) nafas va kamon texnikasining nozik jihatlari ko‘proq jonli namunani talab qilsa, klavishli va ba’zi torli cholg‘ularda notaga asoslangan tizim nisbatan to‘liqroq natija beradi. Bu xulosa muallifning Qo‘qon davlat universitetida “Cholg‘u

ijrochiligi”, “Cholg‘ushunoslik. Cholg‘ulashtirish.” fanlarini olib borish tajribasiga ham mos keladi: amaliy mashg‘ulotlarda notaga asoslangan tahlil-aplikatura bosqichlaridan so‘ng ustozning jonli ko‘rsatmasi bilan o‘tkaziladigan dinamika-badiiy ijro bosqichlari talabalar tomonidan ancha samarali o‘zlashtirilgani kuzatilgan.

Xulosa

O‘tkazilgan qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, milliy cholg‘u ta’limida an’anaviy ustoz-shogird usuli va zamonaviy notaga asoslangan usul bir-biriga qarama-qarshi emas, balki o‘zaro to‘ldiruvchi pedagogik tizimlardir. Ustoz-shogird an’anasi ijrochilik maktabining uslubiy yaxlitligini, badiiy nozikliklar va improvizatsion erkinlikni saqlab qolishga xizmat qilsa, notaga asoslangan tizim ta’limning tizimliligi, ommaviyligi va repertuarning barqaror saqlanishini ta’minlaydi. Shu sababli zamonaviy musiqa ta’lim muassasalarida har ikki usulni bosqichma-bosqich uyg‘unlashtirgan metodik model qo‘llanilishi milliy cholg‘u ijrochiligi sifatini oshirishning asosiy omili bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalaridan quyidagi amaliy tavsiyalar kelib chiqadi: (1) o‘quv dasturlarida har bir mavzu uchun notaga asoslangan tahlil bosqichlari bilan bir qatorda ustozning jonli ko‘rsatmali mashg‘uloti ham rejalashtirilishi; (2) yuqori kurslarda talabalarga individual ijro uslubini erkin shakllantirish imkoniyati berilishi; (3) o‘qituvchilar tayyorlash dasturlarida ikkala metodikani qo‘llash bo‘yicha maxsus pedagogik-metodik tayyorgarlik kiritilishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu yo‘nalishdagi keyingi tadqiqotlar turli cholg‘u guruhlari bo‘yicha integratsiyalashgan model samaradorligini empirik tarzda o‘lchashga qaratilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nosirov, Dilmurod Tursinovich. "BUXORO SHASHMAQOMINING ILK KOMPOZITSION ILDIZLARI TARIXI." *Oriental Art and Culture*, 4.3 (2023): 112-118.

2. Tursinovich, Nosirov Dilmurod. "20-30 YEARS OF THE XX CENTURY UZBEK MUSIC CREATION." *International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research*, 12.3 (2023): 87-92.

3. Nosirov, Dilmurod Tursinovich. "O‘ZBEK MILLIY MUSIQASI RIVOJIDA BASTAKORLIK IJODI." *Oriental Art and Culture*, 4.2 (2023): 255-261.

4. Tursinovich, Nosirov Dilmurod. "THE LOGIC OF DEVELOPMENT IN MUSICAL PSYCHOLOGY." *Asia Pacific Journal of Marketing & Management Review*, 12.10 (2023): 129-135.

5. Kenjayeva, Gulhayo Rahmonjon Qizi, Nosirov D. "MAQOMDA KUY VA MATN MUNOSABATLARI." *Oriental Art and Culture*, 4.3 (2023): 245-247.

6. Jurayeva, G. "TALABALARNING O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARIDA IJROCHILIK MAHORATLARINI OSHIRISHDA USTOZ-SHOGIRD AN’ANALARINING O‘RNI." *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3) (2025): 535-538.

7. Turdiyev, Sh. "O‘ZBEK XALQ MUSIQA IJODIDA USTOZ-SHOGIRD AN’ANALARI." *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1.4 (2022).

8. Shamshidinovich, K. J. "Interaction Of Distance Education Processes to General Secondary Schools." *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* 8 (2022): 72-75.

9. Kazimov, Jamshid Shamshidinovich. "ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF EDUCATIONAL PROCESSES IN MODERN SCHOOLS ON A SCIENTIFIC BASIS." *Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives*. 2020.

10. Kazimov, J. S. "CONTENTS OF THE PROCESS OF PREPARATION AND TRAINING OF TEACHERS OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS." *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology* 2.7 (2020): 412-417.

11. Шамахиддинов, Казимов Джамшиджон. «ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ». *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol* 7.3 (2019).

12. Казимов, Жамшид Шамсиддинович. "Современный подход к качеству и эффективности учебно-воспитательных процессов в общеобразовательных школах." *Евразийское Научное Объединение* 2-4 (2019): 230-232.